

Отримано: 28 травня 2017 р.

Прорецензовано: 08 червня 2017 р.

Прийнято до друку: 16 червня 2017 р.

ivan.topishko@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2017-5(33)-4-15

Топішко І. І. Яку модель соціально-економічного розвитку розбудувати Україні? А. Сміт, Д. Рікардо, М. Фрідман ... чи Ф. Ліст, Й. Шумпетер, Е. Райнерт? / І. І. Топішко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», червень 2017. – № 5(33). – С. 4–15.

УДК: 330.101

JEL-класифікація: A-10; B-00; E-00

Топішко Іван Іванович,

кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної теорії, менеджменту та маркетингу
Національного університету «Острозька академія»

**ЯКУ МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
РОЗБУДОВУВАТИ УКРАЇНИ? А. СМІТ, Д. РІКАРДО,
М. ФРІДМАН... ЧИ Ф. ЛІСТ, Й. ШУМПЕТЕР, Е. РАЙНЕРТ?**

У статті проведено порівняльний аналіз концепції «невидимої руки» А. Сміта, головних ідей сучасного неолібералізму і теорій Ф. Ліста, Й. Шумпетера, Е. Райнерта, зорієнтованих на стимулювання інноваційного розвитку та захист національних економічних інтересів. Обґрунтовано необхідність докорінної зміни існуючої в Україні моделі соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: неолібералізм, націоналізм, протекціонізм, фритредерство, соціально-економічна модель, шокова терапія, Вашингтонський консенсус.

Топишко Иван Иванович,

кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической теории, менеджмента и маркетинга
Национального университета «Острожска академия»

**КАКУЮ МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
ОБУСТРАИВАТЬ УКРАИНЕ? А. СМИТ, Д. РИКАРДО, М. ФРИДМАН ...
ИЛИ Ф. ЛИСТ, Й. ШУМПЕТЕР, Э. РАЙНЕРТ?**

В статье проведен сравнительный анализ концепции «невидимой руки» А. Смитта, основных идей современного неолібералізму и теорий Ф. Листа, Й. Шумпетера, Э. Райнерта, сориентированных на стимулирование инновационного развития и защиту национальных экономических интересов. Обоснована необходимость коренной смены существующей в Украине модели социально-экономического развития.

Ключевые слова: неолібералізм, націоналізм, фритредерство, соціально-економічна модель, шокова терапія, Вашингтонський консенсус.

Ivan Topishko,

PhD in Economics, Associate Professor Department of Economic Theory, Management and Marketing
The National University of Ostroh Academy

**WHICH MODEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT SHOULD BE DEVELOPED
IN UKRAINE? A. SMITH, D. RICARDO, M. FRIEDMAN...
OR F. LIST, J. SCHUMPETER, E. REINERT?**

In this article we made a comparative analysis of the A. Smith's «invisible hand» concept and the main ideas of contemporary neo-liberalism. We also took the theories of F. List, J. Schumpeter, E. Reinert into consideration. This comparative analysis aims at stimulating innovation development and national economic interests' protection. The necessity of radical change of the existing socio-economic development model in Ukraine was substantiated.

Key words: neoliberalism, nationalism, protectionism, free trade, socio-economic model, shock therapy, Washington consensus.

Постановка проблеми. Майже тридцятилітнє «ринкове» реформування економіки України на основі принципів неолібералізму і Вашингтонського консенсусу призвело до тотальної деіндустріалізації однієї з найрозвинутіших індустріальних країн світу і перетворення її на колоніальну периферію. Як зазначає Б. Ложкін, «замість сучасного ринкового капіталізму наші попередники збудували нестійку, несправедливу і неефективну олігархічну модель» [1, с. 13]. Прем'єр В. Б. Гройсман небезпідставно вказує на те, що «ми все ще не будуюмо, ми – руйнуємо ... варто задуматися над питанням: а яку ми розбудовуємо модель економіки? Те ж саме можу сказати про систему освіти, охорони здоров'я, взагалі держави» [2].

Економічна теорія, економічна політика, модель соціально-економічного розвитку та практика господарювання і зрештою місце країни в системі світогосподарських координат та добробут народу тісно,

нерозривно пов'язані між собою. Тому вибір теорії як основи економічної політики має надзвичайно важливе значення. Фальшива економічна теорія, стверджував Дж. М. Кейнс, може бути небезпечною для добра суспільства, тоді як істинна теорія є небезпечною для зла. Ідеї економістів і політичних мислителів, на думку Кейнса, мають набагато більше значення, ніж прийнято вважати: «Насправді тільки вони й управляють світом» [3, с. 458].

Опора в політиці як на віджилу, так і хибну теорію може вести і, як показує досвід багатьох країн, веде до згубних наслідків. Головною причиною руйнівних реформ, на нашу думку, була і поки що залишається неправильно обраною теорією як основа соціально-економічної політики. Як зазначає Нобелівський лауреат Дж. Стігліц, «якщо б з економічною теорією реформ все було гаразд, то теж саме було б і з політикою» [4, с. 28]. В. Юсим безспідставно вказує на те, що «з глобальною економічною кризою економіка зіштовхнулася тільки тому, що в стані глибокої кризи знаходиться економічна теорія» [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан та найпоширеніші тенденції в розвитку економічної науки глибоко і всебічно досліджували і продовжують досліджувати у своїх працях багато вітчизняних та зарубіжних учених. Ця проблематика знайшла відображення в публікаціях Л. Абалкіна, Ю. Архангельського, А. Арсеєнка, М. Блауга, А. Бузгаліна, А. Гальчинського, В. Геєця, Р. Гейлброне-ра, Р. Грінберга, Дж. К. Гелбрейта, А. Гриценка, П. Єценка, В. Леонтьєва, І. Лукінова, С. Мочерного, М. Павлишенка, Ю. Пахомова, А. Пороховського, Е. Райнерта, С. Солодовникова, Дж. Стігліца, В. Тара-севича, А. Чухна та інших дослідників.

За останні роки все більше уваги звернено на дослідження взаємозв'язку і взаємообумовленості кризи економічної і суспільної науки загалом та кризою економіки і тупиковим характером економічної політики. Як зазначає Л. Шевцова, втрачений «не лише вектор руху, а навіть систему координат ... провідні світові актори не знають що робити з нагромадженням викликів ... 2013 рік розкрив не лише загивання світового порядку, але й неготовність ключових держав замислитись про те, як його реформувати» [6].

Метою статті є обґрунтування необхідності зміни наявної в Україні моделі соціально-економічного розвитку, що базується на принципах теорії неолібералізму та політиці в руслі реалізації постулатів Вашингтонського консенсусу.

Виклад основного матеріалу. Повний, безпрецедентний провал «ринкових реформ» в Україні та ряді інших постсоціалістичних країн і водночас небачені до цього часу у світовій історії успіхи в ринковому реформуванні цілого ряду інших країн, насамперед гігантського Китаю, «створюють складні проблеми для традиційних економічних теорій» [7, с. 24].

Понад два десятиліття тому новообраний тоді Президент України Л. Д. Кучма дуже влучно відзначив: «Те, що сталося з економікою України не має історичних аналогів» [8, с. 28]. Характер, масштаби, направленість процесів та найпоширеніших тенденцій, що мали місце всі ці роки, не дають ніяких підстав для більш оптимістичних оцінок як нинішнього стану української економіки та соціальної сфери, так і прогнозів щодо перспектив їх розвитку як у найближчому, так і більш віддаленому майбутньому. Адже за останні роки стрімко прискорюється їх деградація, затягується борговий зашморг, втрачаються залишки навіть формального суверенітету, загострюються антагонізми, наростають анархія та безлад у всіх сферах суспільного буття. Зупинити подальше руйнування продуктивних сил, занепад соціальної сфери, широкомасштабні громадянські зіткнення, небачену депопуляцію українського народу неможливо в принципі на основі подальшого збереження моделі «дикого» (мафіозного, неандертальського, сатанинського, ковбойського, кумівського, олігархічного, анархо-олігархічного і т. д.) капіталізму. «На сьогодні, вказується в Національній доповіді Академії наук України, в Україні спостерігається не просто економічна криза, а крах існуючої моделі економічного розвитку» [9, с. 87].

Тривалий, стійкий, безпрецедентно-кризовий стан усіх сфер життєдіяльності суспільства мотивує звертатися не лише до аналізу та оцінок поверхових процесів і форм прояву змісту реформ, а також інститутів та інструментів їх здійснення, а й до аналізу вихідних, фундаментальних принципів і теоретичних основ, на яких вони базуються та втілюються в життя.

Першою відносно цілісною економічною теорією було вчення меркантилістів. Незважаючи на ряд суперечливих і дискусійних моментів, що згодом піддавалися критиці, в ній містилося немало положень, які пройшли випробування часом і не втратили своєї актуальності до наших днів. Насамперед це стосується активної ролі держави у спрямуванні, забезпеченні та стимулюванні економічного розвитку. Особливого значення меркантилісти надавали обґрунтуванню політики протекціонізму, захисту національного ринку і виробника. В більш конкретному плані рекомендувалося обмежувати експорт і стимулювати імпорт сировини і, навпаки, стимулювати експорт і стримувати імпорт готових виробів, у сучасній термінології товарів, що включають у свою вартість більшу долю доданої вартості. Протекціонізм обстоював і фундатор класичної політичної економії в Англії Уільям Петті.

Класична політична економія сформувалася переважно в Англії. Ідеї А. Сміта та Д. Рікардо розглядали як універсальні, а економічні закони трактували як загальні, що притаманні для всіх країн незалежно від рівня їх економічного розвитку. На період становлення вчення Сміта-Рікардо Англія займала провід-

ні позиції у світовому господарстві, була світовою промисловою майстернею. Її частка у світовому випуску промислової продукції сягала половини (49%). Тому Англії на той час була вигідною та доцільною політика, що базувалась на принципах вільної конкуренції, саморегуляції, свободи зовнішньої торгівлі та обмеження ролі держави (за Смітом держава є «нічним сторожем», а у Л. Мізеса «будь-яка державна діяльність є зло»).

Американські економісти та політики в період домінування Англії на світовому ринку і відставання в промисловому розвитку США обстоювали принципи протекціонізму, захисту від конкуренції ще слабкої на той час американської промисловості. Ситуація докорінно змінилася у другій половині XIX ст. США виходять на перші позиції у світі у промисловому розвитку, а Англія зміщується на другорядні та треторядні ролі. Тому американські економісти і політики у XX ст. обстоювали принципи фритредерства, а Англія більш широко використовувала елементи протекціонізму. Глибинною причиною недавнього рішення Англії щодо виходу з ЄС також є, на нашу думку, прагнення забезпечити збереження суверенітету, не потрапити в надто велику залежність від потужнішої в економічному відношенні Німеччини.

За останні десятиліття США стрімко втрачають лідерські позиції у світовому господарстві, а Китай бурхливо нарощує свій потенціал, зокрема освітній і науково-технічний, і відтісняє американську економіку з вершин світового економічного Олімпу. Достатньо лише відзначити, що обсяги патентування за останні 15 років зросли в Китаї з 51906 до 1101864, а в США з 295895 до 589410. До того ж, розрив з кожним роком стрімко наростає. Тільки за 2011–2015 рр. кількість патентів у Китаї зросла більше, ніж удвічі й цей приріст тільки дещо не досягнув загальної кількості патентів у США у 2015 р. «США стрімко втрачають свої лідерські позиції в технологічному розвитку... битву за майбутнє лідерство в технологічному розвитку вони з тріском програли, а ефективність китайської науки значно вища за американську» [10].

Тому не випадково новообраний американський президент проголошує наміри і робить суттєві реальні кроки в напрямі проведення політики з чітко вираженими елементами протекціонізму. Натомість лідер Китаю на форумі в Давосі у 2017 р. закликав партнерів дотримуватись принципів глобалізації, вільної торгівлі, вільної конкуренції тощо. Отже, на національному рівні для успішних країн не може бути і не буває раз і назавжди заданої теорії як основи економічної політики. Її оптимальний вибір обумовлюється як внутрішнім станом та рівнем розвитку конкретної країни в конкретних обставинах історичного часу, так і її місцем у системі світогосподарських координат. Одна і та ж теорія і соціально-економічна політика, що базуються на її основі, може слугувати як забезпеченню прискореного розвитку і зміцненню позицій країни у світовому господарстві, так і обумовлювати занепад та деградацію економіки і соціальної сфери та послаблення конкурентних позицій у системі міжнародних економічних відносин. При цьому сама теорія не стає більш чи менш істинною. Істинність і ефективність теорії в якості бази економічної політики далеко не завжди співпадають. Інтересам більш розвинутих країн із високим рівнем конкурентоздатності об'єктивно є більш ефективною і сприйнятливою більш ліберальна політика і відповідна їй теорія. Вона забезпечує утримання і зміцнення їх позицій на світовому ринку. Ця ж теорія і політика для менш розвинутих країн може вести і, як показує досвід, у багатьох випадках веде до гальмування їх розвитку і послаблення позицій на світовому ринку. Для таких країн на період подолання відставання більш ефективною є політика і теорія, що зорієнтовані на активну, сильну роль держави, протекціонізм. Саме тому, зазначає Ерік Райнерт, «багаті країни мають тенденцію накидати бідним країнам теорії, яких вони самі ніколи не дотримувалися і, можливо, ніколи й не будуть дотримуватись» [11, с. 59].

Оскільки Німеччина до останньої третини XIX ст. була роздробленою і відсталою в економічному плані країною, ліберальна доктрина в середовищі німецьких економістів знайшла глибоких критиків [12, с. 195]. Даючи характеристику своєї концепції, видатний теоретик Ф. Ліст зазначав: «Як на характерну відмінність створеної мною системи я вказую на націоналізм. На сутності націоналізму як середньої ланки між поняттями індивідуалізму і людства базується моя будівля» [13, с. 31].

Центральною ідеєю в системі Ф. Ліста було обґрунтування протекціонізму. Він виходив із того, що для двох націй вільна конкуренція тільки тоді може бути сприятливою, коли вони обидві знаходяться на одному рівні промислового розвитку. Нація ж, яка через ті чи інші несприятливі обставини є відсталою, повинна направити всі свої зусилля на те, щоб бути здатною підтримувати конкуренцію з націями, що стоять на більш високому ступені розвитку. А це можливо забезпечити тільки за умови активного втручання держави в економіку, захисту нею внутрішнього ринку від іноземних конкурентів, підтримки розвитку нових галузей та виробництв. Головним напрямом такого активного втручання Ф. Ліст уважав торгову політику. Бідні, слабкі і дикі країни ставали могутніми державами переважно завдяки їх мудрій торговій політиці. Інші, навпаки, внаслідок відсутності продуманої торгової політики з висоти своєї національної величі опустилися до ступеня незначимості. Нації, зазначав Ф. Ліст, навіть втрачали свою самостійність і переставали існувати політично, державно, тому що їх торгова система не сприяла розвитку і зміцненню національних інтересів. Держава, за Ф. Лістом, має гнучко здійснювати захист своєї національної промисловості. На цей важливий аспект у сучасних умовах звертає увагу Дж. Стігліц, «Для

країн, що розвиваються, зазначає він, передчасна і погано проведена торгова лібералізація є згубною. Багато в чому лібералізація ринку капіталу є навіть гіршою» [14, с. 77].

Сучасні ліберальні концепції і течії (лібертаріанство, монетаризм, неолібералізм), на основі яких написано більшість підручників та посібників з економічної теорії та ведеться її викладання, базуються на основних ідеях концепції «невидимої руки» А. Сміта [15, с. 546–547]. На цій же теоретичній основі базуються принципи Вашингтонського консенсусу та політика «шокової терапії» [16, с. 914–915].

Як зазначає Томаш Седлачек, «сучасний мейнстрім, який проголосив себе послідовником класичної економіки Адама Сміта, повністю витіснив етику. І хоча тема добра й зла завжди домінувала в класичних дискусіях, сьогодні навіть згадка про неї вважається ледь не найстрашнішим злочином. Загальноприйняте трактування Сміта веде економіку неправильним шляхом» [17, с. 305].

У «західній» економічній науці за останні десятиліття (з початку 90-х років і у вітчизняній економічній науці) набули широкого розповсюдження і навіть домінування немало сумнівних догм і міфів ліберальної економічної доктрини. До їх числа можна віднести такі положення, що нерідко трактують мало як не абсолютні істини:

– розгляд «спонтанного порядку» як такого, який найбільшою мірою відповідає глибинній суті та об'єктивним вимогам функціонування ринкової системи і несприйняття будь-яких проявів «конструктивізму», включно навіть до обґрунтування пропозицій із позбавлення держави повноважень здійснювати емісію грошей [18; 19; 20];

– ототожнення ринкової економіки з економікою капіталістичною. «Такої економічної організації як змішана економіка... не існує», зазначав Л. Мізес [18, с. 42];

– твердження, що «єдине, що дає громадянину всю повноту свободи ... це ринкова економіка» [18, с. 64];

– теза про те, що в ринковій економіці споживач є «королем», «повновладним господарем» [18, с. 7], має бути найкращим чином задоволений, а виробник служить йому;

– догма про можливість, доцільність та ефективність використання механізму саморегуляції економіки як найбільш адекватного, сприйнятливого і найпоширенішого механізму;

– твердження, відповідно до яких ринкова економіка в режимі саморегуляції функціонує на рівні потенційного ВВП;

– теза щодо необхідності обмеження державного втручання в процеси функціонування економічної системи;

– положення, відповідно до якого вільна конкуренція спрямовує економічну систему до встановлення рівноваги;

– розгляд вільної конкуренції як головного рушія функціонування вільного ринку;

– трактування ринкової системи як «вільного ринку», в якому ключову роль у збалансуванні попиту і пропозиції відіграє ціновий механізм;

– твердження щодо того, що ринковий механізм забезпечує найбільш ефективний розподіл і використання ресурсів;

– зміщення акцентів у дослідженні процесу відтворення з безпосереднього виробництва на споживання та обмін;

– теза, відповідно до якої всі суб'єкти економічних відносин у ринковій економіці завжди роблять раціональний, оптимальний вибір;

– абсолютизація принципу максимізації прибутку як головної мети господарської діяльності підприємств;

– ототожнення процесу задоволення платоспроможного попиту з процесами задоволення потреб;

– трактування максимізації доходів акціонерів, капіталістів, власників натурально-речових факторів виробництва як процесу максимізації суспільного добробуту;

– міф про те, що приватна власність на засоби виробництва скрізь і завжди, за будь-яких ситуацій і обставин є більш економічно ефективною і соціально сприйнятливою, ніж власність державна і колективна;

– догма, відповідно до якої всі об'єкти привласнення в ринковій системі завжди і за будь-яких обставин у кінцевому підсумку потрапляють до ефективних власників;

– розгляд будь-яких проявів монополізму як проявів абсолютного зла;

– розгляд фритредерства як найбільш ефективної і сприятливої політики для всіх країн незалежно від наявної в них конкретної соціально-економічної ситуації і рівня їх економічного розвитку;

– твердження щодо того, що рівновага торгового і платіжного балансів у національних економічних системах як важливої умови макроекономічної рівноваги, може забезпечуватись у процесі вільного руху товарів, грошей, капіталів;

– трактування глобалізації як об'єктивного процесу на основі домінування англо-саксонської моделі;

– заперечення принципу соціальної справедливості і намагання довести його несумісність із економічною ефективністю;

- обґрунтування високого рівня диференціації доходів не лише як закономірного і неминучого явища в умовах функціонування ринкової економіки, але і як позивного і доцільного;
- твердження щодо пріоритетності приватних (особистих) інтересів порівняно з інтересами суспільними, державними і колективними;
- недооцінка і навіть ігнорування процесів відчуження людини від людини; людини від держави; держави від суспільства; праці від капіталу; найманих працівників від засобів виробництва і т.д.;
- недооцінка, ігнорування і навіть заперечення ролі моральних, етичних духовних факторів у розвитку соціально-економічної системи;
- повне загушовування класового підходу до аналізу соціально-економічних процесів;
- перенасичення економічної теорії математичних апаратом досліджень на шкоду розкриттю глибинної сутності соціально-економічних процесів і проблем. Догматизму і міфології в сучасному неолібералізмі значно більше, ніж у політекономії соціалізму радянського періоду. Він ще більшою мірою відірваний від реалій життя і практики господарювання.

У результаті домінування цих догм і міфів склалася ситуація, зазначає Дж. Сорос, яка характеризується тим, що «там, де алхімія зазнала поразки як наука, суспільна наука зуміла вибороти перемогу як алхімія» [21, с. 61].

У сучасних умовах глибоку й аргументовану критику системи Сміта-Рікардо, неолібералізму, принципів Вашингтонського консенсусу і шокової терапії блискуче здійснює всесвітньо відомий норвезький економіст Ерік Райнерт [11; 22].

Слід також відзначити, що ідеї Ф. Ліста та представників історичної школи політичної економії суттєво вплинули на погляди представників ліберальної течії економічної думки Німеччини та інших європейських країн. Ордоліберали не заперечують важливої, активної, конструктивної ролі держави в забезпеченні соціально-економічного розвитку. «Політико-економічна діяльність держави, писав фундатор ордолібералізму В. Ойкен, повинна бути спрямована на створення форм економічного порядку» [23, с. 429]. Водночас «самостійної валютної, аграрної політики, або ж самостійної політики в галузі державних фінансів не повинно більше існувати. Всі вони повинні були б стати тільки частинами політики економічного порядку» [23, с. 441]. Отже, соціально-економічна система, за ордолібералами, є не продуктом «спонтанного порядку», що виникає і функціонує сама по собі в режимі автоматичної саморегуляції, а наслідком свідомої, цілеспрямованої, планомірної діяльності суспільства і, насамперед, держави.

На недопустимість абсолютизації принципів «невидимої руки» А. Сміта вказує також відомий мільярдер і дослідник Дж. Сорос. «Ідеологія ринкового фундаменталізму, зазначає він, виглядає глибоко і безнадійно хибною. Простіше кажучи, ринкові сили, якщо надати їм цілковиту свободу, навіть у чисто економічних і фінансових сферах спричиняють хаос і однозначно ведуть до розвалу світової капіталістичної системи» [21, с. 24]. А видатний американський економіст Дж. К. Гелбрейт зазначав, що «ті, хто говорить, а багато хто говорить про це жваво і навіть не замислюючись, про повернення вільного ринку часів А. Сміта, є неправими настільки, що їх точка зору може бути прийнята за психічне відхилення клінічного характеру. Це те явище, якого в нас на Заході немає, яке ми б не стали терпіти і яке не могло б вижити» [24, с. 69].

Неолібералізм нехтує національною державою, недооцінює або взагалі ігнорує її важливі функції. Тому, на думку Е. Райнерта, «нам потрібний здоровий нексенофобський націоналізм, який мали всі успішні країни протягом початкового періоду свого розвитку» [11, с. 9].

На важливе значення протекціонізму як найважливішої складової націоналізму в соціально-економічній сфері вказував найвидатніший український економіст М. І. Туган-Барановський: «По всіх, без винятку, капіталістичних країнах, зазначав він, капіталістична промисловість розвинулася під охороною протекційної системи» [25, с. 119].

Спроби інтеграції відсталого на сьогодні в економічному плані України з більш високорозвинутими країнами на принципах неолібералізму матимуть не позитивні, а негативні і навіть трагічні наслідки. «Приєднавшись до ЄС, зазначає Е. Райнерт, Україна вочевидь ризикує тим, що її спіткає та сама доля, що й Латвію, коли головним експортним продуктом країни стануть її люди. Це становитиме не економічний прогрес, а економічний регрес, названий у цій книжці примітивізацією... всі країни, що за останні понад півтисячі років перейшли від бідності до багатства, досягли успіху завдяки сприянню видам економічної діяльності зі збільшеною прибутковістю, тобто – обробній промисловості» [11, с. 9].

Глобалізація в тому варіанті як вона проводиться під диктатом підконтрольних Вашингтону «міжнародних» інституцій, на думку Райнерта, «стала новим процесом колонізації», а «ті самі економічні теорії, які породили колоніалізм, тепер породжують неокolonіалізм [11, с. 101]. Глибинна сутність колоніалізму і неокolonіалізму одна й та ж сама. Але неокolonіалізм, що базується на використанні фінансових механізмів і інституцій, які застосовуються для поневолення народів, виявився значно, на порядки «ефективнішим» від колоніалізму, що базується на поневоленні переважно вогнем і мечем. Немало народів до колонізації мали доходи і рівень життя не нижчий, а то й вищий, ніж у майбутніх колонізаторів.

На середину XVIII ст. розрив у доходах найбагатших і найбідніших країн складав 2:1. Після краху і розпаду системи класичного колоніалізму в 60–70-х рр. XX ст. він становив 10-15:1. На сьогодні перевищує 500 разів і продовжує надзвичайно стрімко наростати. «Дохід на душу населення в найбагатшій країні (Норвегії) приголомшливо більший (у 534 рази), ніж у найбіднішій (Бурунді)» [26, с. 192].

Сучасна система міжнародної торгівлі і загалом міжнародних економічних відносин базується на теорії порівняльних переваг (порівняльних витрат) Д. Рікардо та її модифікації, зокрема в теоремах Хекшера-Оліна та Столпера-Самуельсона. «Спеціалізуючись на виробництві певного продукту згідно з принципом порівняльної переваги та вступаючи в обмін з іншими державами, зазначає І. Бураковський, країна отримує позитивний ефект від міжнародної торгівлі, який реалізується в формі збільшення виробництва (виробничий ефект) та збільшення споживання (споживчий ефект)» [27, с. 33].

Е. Райнерт наводить як доволі переконливі теоретичні аргументи, так і великий фактичний матеріал на їх підтримку в багатьох регіонах та країнах світу за тривалий проміжок часу, якими демонструє вигідність сучасної системи міжнародних економічних відносин для багатих, розвинутих країн та її деструктивний, руйнівний характер для бідних, периферії. На цей важливий аспект сучасного світового економічного порядку звертає увагу і видатний український економіст А. С. Гальчинський. На його думку, «сформовано жорсткі механізми, які по суті унеможливають вертикальну міграцію країн із нижнього на вищий технологічний рівень... Навпаки, процес диференціації весь час прискорюється... прірва між тими, кому випадають плоди глобалізації, і всіма іншими продовжує зростати, причому як у межах окремих держав, так і у світовому масштабі... Плоди глобальної нерівності перетворилися на центральну проблему XXI ст.» [28, с. 362; 363].

Теза, яка лежить в основі концепції Райнерта, полягає в запереченні прогресивної, створювальної ролі вільної конкуренції та вільного ринку для країн, що намагаються подолати економічну відсталість і зорієнтовані на «прагнення дорівнятися». Натомість він намагається довести, що в основі успіху країн, які забезпечили досягнення та утримання високого рівня доходності та добробуту, а також тих, хто подолав соціально-економічну відсталість, лежать принципи меркантилізму, нексенофобського націоналізму та інноваційної теорії розвитку Й. Шумпетера. Остання базується на принципах недосконалої, а не досконалої конкуренції. Й. Шумпетер виходив із того, що «у капіталістичній дійсності, на відміну від її хрестоматійного зображення, до уваги береться не ця конкуренція, а конкуренція, базована на нових різновидах товарів, новій технології, нових джерелах пропозиції, нових типах організації (гігантські монополії, наприклад) – тобто конкуренція, яка вимагає вирішальної переваги у витратах і якості та яка завдає ударів не по чистих прибутках та продукції фірми, а по їхніх підвалинах і самому існуванню. Такий різновид конкуренції настільки ж ефективніший, ніж інший, наскільки артилерійський обстріл ефективніший, ніж виламування дверей, і настільки важливіший, що вже стає байдуже, чи конкуренція у звичайному розумінні спрацьовує швидше, а чи повільніше: могутній важіль, який зрештою розширяє виробництво та знижує ціни, у всякому разі являє собою щось інше» [29, с. 113].

Концепція Е. Райнерта, узагальнюючи досвід багатьох регіонів та країн за тривалий проміжок часу, дає цілісне методологічне та теоритичне обґрунтування для вирішення двох ключових, взаємопов'язаних проблем:

- 1) як забезпечити не просто економічне зростання, а зростання, що забезпечує розвиток;
- 2) як зміцнити позиції країни в системі світогосподарських координат. Саме цього на сьогодні найбільше бракує Україні.

На вказані аспекти проблематики цілком правомірно звернули увагу й автори доктрини «Україна–2030». «Актуальність доктрини, зазначають вони, зумовлена відсутністю в Україні цілісного документу, де були б визначені стратегічні цілі і пріоритети соціально-економічного розвитку держави з урахуванням, з одного боку, національних інтересів і наявного потенціалу, а з іншого – глобальних викликів і трендів розвитку світу» [30, с. 4].

На прикладі багатьох країн та регіонів світу за тривалий історичний проміжок часу Е. Райнерт показує, як діють механізми неоколоніального закабалення країн і народів, перетворюючи їх на сировинну, колоніальну периферію. Ці механізми базуються на принципах неолібералізму, шокової терапії, Вашингтонського консенсусу. Він розкриває також соціально-економічні наслідки дії цих механізмів. Водночас на прикладі багатьох успішних країн він чітко розкриває механізми, за допомогою яких можна уникнути колонізації, потрапляння в «зачароване коло» бідності та деградації. Китай, наприклад, долаючи відсталість, тримав МВФ, Світовий банк і т.д., за словами Райнерта, «на короткому повідку» [22], не поспішаючи виконувати рекомендації експертів цих «міжнародних» фінансових організацій.

Загальний алгоритм деіндустріалізації і деградації країни та перетворення її в сировинний, колоніальний придаток розвинутих країн такий: знищення насамперед найбільш розвинутих, високотехнологічних галузей промисловості; деградація науки та освіти; занепад традиційних галузей промисловості; примітивізація, занепад самого сільського господарства; скорочення чисельності населення шляхом міграції та вимирання.

Реформування соціально-економічної сфери України на принципах Вашингтонського консенсусу за рецептами МВФ призвело до катастрофічних наслідків. Тільки за 2013–2015 рр. ВВП знизився більш, ніж удвічі (з 183,31 млрд дол. до 90,615 млрд дол. США), втрічі знецінилася національна валюта, державний та гарантований державою борг України на кінець 2016 р. досяг 71 млрд дол. [30, с. 18; 19; 29]. Як зазначає С. Кораблін, за роки «ринкових» реформ (1991–2014 рр.) реальний ВВП України скоротився на 35%. За даними Світового банку, як зазначає автор, це найгірший результат у світі (із 166 країн). Тільки в п'яти країнах на цей період мали місце мінусові значення приросту ВВП (Молдова – 29%, Грузія – 15,4%, Зімбабве – 2,3%, Центральнo-Африканська республіка – 0,94%) [31].

Враховуючи наявні тенденції, що мають місце в останні роки в Україні та в цих країнах (Грузію, зокрема, нерідко вважають успішною і навіть зразковою країною в проведенні реформ) не виняток, що на 2017 р. за цими ганебними показниками Україна у світовому просторі опинилася в гордому одиноцтві, до того ж наростивши глибину падіння з 35% до 40–42%. Натомість, за показниками рівня диференціації доходів і концентрації багатства та масштабів бідності Україна знаходиться попереду всієї планети. «За кількістю мільярдерів на 100 млрд дол. ВВП, зазначає акад. А. Гриценко, Україна 2012-го року була першою країною у світі, випереджаючи як розвинені країни зі збалансованою соціальною структурою (наприклад, Швейцарію – майже удвічі; Великобританію – більш як утричі; США – більш як удвічі), так і країни з істотним соціальним розшаруванням (наприклад, Бразилію, Індію більш як удвічі, Росію – на 15%)» [32]. Такий небачений у світі рівень розшарування, концентрації національного багатства в руках невеликої купки олігархів, політиків та чиновництва відбувається на базі загального низького рівня доходів на одну особу. ВВП на душу населення в Україні в рази і навіть десятки разів менший, ніж у цих країнах. Поміркований, оптимальний рівень диференціації доходів із децильним коефіцієнтом 5-8:1, як у західних країнах ЄС, при середньорічному зростанні реального ВВП на рівні навіть 2–3% є явищем позитивним з економічного погляду і сприйнятливим із соціального, політичного, морального, психологічного. Натомість стрімке розшарування на базі не зростання, а різкого падіння ВВП тягне за собою надзвичайно серйозні виклики, ризики та загрози. Поляризація соціальної структури, вимивання середнього класу веде не лише до гальмування економічного зростання, а й загрожує виникненням соціально-політичної дестабілізації, хаосу, анархії, широкомасштабних громадянських зіткнень.

Під час реформ в Україні за рецептами МВФ відбулася стрімка, небачена за масштабами в індустріальну епоху деіндустріалізація країни. Першими були знищені найбільш високотехнологічні, наукомісткі галузі, в яких вироблялася продукція з найбільшою часткою доданої вартості та найвищим рівнем конкурентоздатності: електронна промисловість; приладобудування; галузі військово-промислового комплексу; авіаційна; суднобудівна промисловість; енергетичне машинобудування; верстатобудування і т.д. Паралельно відбувалася стрімка деградація науки та освіти. За цими високотехнологічними галузями та сферами настала черга за традиційними галузями та виробництвами. Деградувало виробництво тканин, взуття, одягу, споживчих товарів довготривалого користування і навіть найелементарніших низькотехнологічних готових виробів. Наприклад, ліс-кругляк експортуємо, а виготовлені з нього палички для розмішування чаю та кави імпортуємо за цінами в десятки разів вищими за ліс-кругляк. За останні три роки черга дійшла до знищення потужних підприємств хімічної промисловості, промисловості із виробництва мінеральних добрив та чорної металургії. Особливо небезпечною є деградація галузей паливно-енергетичного комплексу, які є фундаментом, базою для забезпечення виживання країни та народу.

Зворотним боком деіндустріалізації є така ж стрімка аграризація країни. Продукція АПК вийшла на провідні позиції як у структурі ВВП, так і експорту. Аграризація – явище не нове для вітчизняної економіки. Такий процес мав місце під час реформ 20-х років ХХ ст., що увійшли в історію як політика НЕПу [33, с. 578–579]. Тодішня аграризація хоча і мала цілий ряд позитивних моментів у зруйнованій війнами країні, але водночас не створювала надійних передумов для забезпечення прискореного зростання в довгостроковому проміжку часу на базі розвитку високотехнологічних, обробних галузей промисловості. Тому вона й була згорнута в кінці 20-х років і проголошено курс на індустріалізацію. Слід відзначити, що загалом прогресивний процес індустріалізації, якого не змогла уникнути жодна з сучасних розвинутих країн, не слід ототожнювати, що нерідко відбувається в сучасних публікаціях, із перекосами, диспропорціями, проявами волюнтаризму, насильства і навіть злочинів, що мали місце в цей період.

Е. Райнерт виходить із того, що сировинні галузі та сільське господарство є секторами зі зменшуваною прибутковістю (в іншій термінології спадною доходністю, спадною продуктивністю, спадною ефективністю). В цих секторах, на відміну від промисловості, особливо її високотехнологічних галузей, не генерується велика частка доданої вартості. Отже, ті країни, які стають на шлях аграризації із визначення не здатні забезпечити високий рівень доходів своїх громадян та зростання на цій основі їх добробуту. До того ж, Е. Райнерт стверджує, що чим більшою є частка сільського господарства у структурі ВВП, тим більш імовірною є загроза виникнення голоду в таких країнах. Доступність продовольства, якість харчування в умовах відкритої економіки визначаються зовсім не величиною аграрного потенціалу і навіть не обсягами виробництва сільськогосподарської продукції на душу населення. Вони залежать

від рівня платоспроможності (доходності), а рівень останньої визначається рівнем розвитку обробних галузей, насамперед високотехнологічних.

Слід підкреслити, що положення щодо зменшеної прибутковості (спадної доходності, продуктивності, ефективності) має універсальний характер. Воно чітко проявляється не лише в моделях ринкової економіки, а й у командно-адміністративних економічних системах. Так, якщо в період індустріалізації доля вилучень у формі податку з обороту на сільськогосподарську продукцію у структурі роздрібною ціни була надзвичайно високою (у ціні борошна, наприклад, перевищувала 90%), то за останні десятиліття багато видів продукції дотувалися, як і в більшості західних розвинутих країн. Водночас по деяких видах продукції частка дотації у структурі роздрібною ціни перевищувала 70%. Джерелом для дотацій, як і в країнах із розвинутою ринковою системою господарювання, була більш високодоходна промисловість. На сьогодні наша аграрна продукція на ринках розвинутих країн навіть при мізерних зарплатах не завжди конкурентоспроможна, оскільки не дотується, а якщо й дотується, то далеко не на такому рівні, як у розвинутих країнах. А джерела для дотування обмежені, оскільки не розвиваються галузі зі збільшеною прибутковістю.

Таким чином, успішний розвиток аграрного сектору і сировинних галузей без розвитку галузей високих технологій неможливий. Саме цим можна пояснити нинішню ситуацію в Україні, яка на поверхні виглядає парадоксальною. Ситуація, коли посилення аграризації обумовлює зубожіння широких верств населення, а не підвищення добробуту, якості харчування. Якщо у 1990 р. середньостатистичний житель України споживав 3597 кілокалорій (один із найкращих показників у світі), то в 1995 і в 2000 рр. – 2696 кілокалорій. На 2014 р., за оцінками деяких високофахових експертів, до 15 млн громадян України недоїдали, оскільки не мали достатнього рівня платоспроможності [34]. Як зазначає заступник Голови Аграрної партії України Денис Марчук, «те, що спостерігаємо в Україні – це ще не голод. Але, за оцінкою ООН, 1,5 млн українців переходять із межі бідності на межу голоду. Мільйони наших громадян не можуть дозволити собі споживати рекомендовану біологічну норму молока, м'яса, риби і яєць. «Недобір» у цих категоріях складає до 50–60%» [35]. Е. Райнерт проводить паралелі в реформуванні за принципами Вашингтонського консенсусу і реформами Моргантау в перші післявоєнні роки на окупованій території Західної Німеччини. Деіндустріалізація та аграризація на території майбутньої ФРН потребували знищення 20 мільйонів людей, оскільки вони не здатні були забезпечити себе мінімумом засобів існування. Тому план деіндустріалізації Моргантау був змінений на план реіндустріалізації Маршалла. Останній відіграв якщо й не вирішальну, то значну роль у формуванні того, що у світовій історії дістало назву західнонімецького економічного дива.

Деструктивні моменти в розвитку народногосподарського комплексу України не вичерпуються його аграризацією. У межах аграризації відбуваються надзвичайно стрімкі процеси монокультуризації самого сільського господарства, що посилює зменшення прибутковості. За період з 1990 р. до 2014 р. площі під посів ріпаку збільшилися з 90 тис. га до 882 тис. га, майже в десять разів, а льону-довгунця (трудомісткої культури, що є сировиною для виробництва тканин із безмежним ринком збуту) зменшилися з 172 тис. га до 2 тис. га, тобто у 86 разів. Одночасно поголів'я великої рогатої худоби зменшилося з 26638 тис. голів у 1985 р. до 3884 тис. голів у 2014 р., тобто майже у 7 разів. Навіть порівняно з 1915 р. (другим роком Першої світової війни) поголів'я великої рогатої худоби зменшилося у 2,35 рази при значно меншій чисельності населення понад століття тому [36, с. 129; 149].

Такі фундаментальні зміни у структурі виробництва самого АПК обумовили надзвичайно стрімке зниження рівня зайнятості. Кількість зайнятих у сільському, лісовому та рибному господарстві України за період із 2000 р. до 2014 р. зменшилася з 2785,7 тис. до 607,5 тис., тобто в 4,58 рази [36, с. 342]. Звідси випливає висновок: потрібно забезпечувати не експорт непереробленої сільськогосподарської сировини та імпорт готових до вживання продуктів харчування, особливо тваринництва. Навпаки, заохочували імпорт сільськогосподарської сировини та експорт м'яса, сирів, масла тощо, тобто продуктів із більш високою долею доданої вартості.

Але, як про це не прикро говорити, деструктивні процеси в розвитку економіки лише цим не вичерпуються. Важлива проблема полягає в тому, що навіть та мізерна додана вартість, що створюється у виробництві сировини, напівфабрикатів та аграрній сфері не утримується в межах країни, а вимивається за її кордони. Один із екс-прем'єрів України зробив 5 жовтня 2011 р. заяву, суть якої полягає в тому, що «у селян зерно закуповується за цінами 100 дол., а продажна ціна – 300 дол. І вся ця різниця залишається не у нас в країні» [37].

Обвальна лібералізація економіки України на принципах шокової терапії і Вашингтонського консенсусу призвела також до безпрецедентних масштабів витоку капіталу і фінансового знекровлення України. В ідеалі, відповідно до концепції неолібералізму, приплив капіталу в ті чи інші країни має вести також до переливу робочої сили, підвищення її пропозиції і зниження як вартості робочої сили, так і заробітної плати в цих країнах. У тих країнах, звідки здійснюється відплив капіталу, мав би посилюватись і відплив робочої сили, зменшуватись її пропозиція, відбуватись підвищення її вартості та зростання

заробітної плати. У результаті, вартість робочої сили і рівні заробітної плати мали б вирівнюватись. Але насправді «ворота» для витоку капіталу з менш розвинутих до більш розвинутих країн є широко відкритими, тоді як приплив робочої сили в розвинуті країни надзвичайно жорстко контролюється і регламентується. Про що найбільш наочно свідчить і знаменитий багатостраждальний «безвіз» для українських громадян.

Масштаби витоку капіталу з України безпрецедентні. Фінансово виснажена молода держава протягом усіх років «ринкового» реформування була і залишається донором більш розвинутих країн. І це при постійній демагогії щодо залучення іноземного капіталу та надання їй фінансової допомоги. Екс-виконуючий обов'язки Генпрокурора О. Махніцький на весь світ заявляв у 2014 р., що сім'я Януковича «вкрала 100 млрд дол. 30 млрд дол. вивезено готівкою». А екс-трічі генпрокурор С. Піскун називає суму коштів, що виводяться за кордон останніми роками в 100 млрд дол. за рік [38]. Ці суми, хоча і їх озвучують колишні правоохоронці високого рівня, є, за нашими оцінками, занадто завищеними. Близькими до реальності, на нашу думку, є суми виведення капіталу за кордони України біля 20 млрд дол. за рік, що є співмірними з річним державним бюджетом. Але, якщо виходити навіть з цих поміркованих оцінок, то й тоді суми виведених за кордон, в офшорні компанії і т.д. коштів будуть багаторазово перевищувати обсяги фінансування реіндустріалізації 17 країн Західної Європи за планом Маршалла, що складала 160 млрд дол. у сучасних цінах. Таким чином, процеси деіндустріалізації, аграризації, монокультуризації неминуче ведуть до перетворення країни у фактичну колонію, сировинний придаток. На ній усе жорсткіше затягується борговий зашморг і в кінцевому підсумку відбувається втрата економічного, а за ним і політичного суверенітету.

Шокову терапію Е. Райнерт характеризує «чистісіньким божевіллям», а політику Вашингтонського консенсусу як «злочин проти значної частини людства» [11, с. 314; 362]. Україна за роки «ринкових» реформ здійснила небачений «деградаційний стрибок». Вона опинилася в статусі колонії, сировинного придатку. Подолати цей статус неможливо без докорінної зміни моделі соціально-економічного розвитку. «Головний висновок щодо чинної економічної моделі України полягає в тому, зазначають автори доктрини збалансованого розвитку, що вона повністю вичерпала ресурс навіть для власного самовідновлення й потребує негайної зміни» [30, с. 20].

У формі економічних категорій та привабливих гасел як, наприклад, «свобода», «вільний ринок», «лібералізація», «приватизація», «дерегуляція» тощо для України понад два десятиліття тому був запропонований і реалізований на «великій шахівниці» [39] подвійний гамбіт. Партія близька до завершення. Її результат уже відомий і очевидний. З одного боку, на основі деіндустріалізації відбулася небачена поляризація суспільства на кучку олігархів і великі маси зuboжілих людей. Із другого боку, стрімко послабилися і продовжують надалі послаблюватися позиції країни в системі світогосподарських координат. Перебудувати світовий економічний порядок Україна не в стані. Але вона в стані оголосити завершення нав'язаної партії на «великій шахівниці» й оголосити нову, свою партію із своїм же новим подвійним гамбітом. Метою цього подвійного гамбіту має стати відродження національної економіки і зміцнення на цій основі позицій країни в системі світового поділу праці та світового ринку на рівноправних, взаємовигідних умовах.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Реформування соціально-економічної сфери України на основі принципів неолібералізму та Вашингтонського консенсусу має яскраво виражений руйнівний характер. Зміна цієї моделі є на сьогодні найбільш нагальною потребою та необхідністю. Нова модель, зорієнтована на якісне економічне зростання та розвиток, має базуватися на принципах теорій Ф. Ліста, Дж.М. Кейнса, Й. Шумпетера, Е. Райнерта, західноєвропейської соціал-демократії з урахуванням національної специфіки та особливостей України.

2. Опинившись у статусі колонії, сировинного придатку, Україна ще повністю не втратила всіх шансів вирватись із нього за умови реалізації в практичній площині «прагнення дорівнятись». Для цього потрібно, насамперед, розвивати високотехнологічні галузі та виробництва, які генерують високу долю доданої вартості і створюють саме так матеріальний фундамент для зростання доходів і добробуту, причому не лише в цих сферах, а й загалом у межах країни. За даними авторів програми «Україна 2015: Національна стратегія розвитку», серед яких є багато видатних учених та державних діячів, «зростання ВВП за рахунок введення нових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7%, тоді як у розвинених країнах цей показник досягає 60% і навіть 90%» [40, с. 41]. Стратегія технологічного і соціально-економічного розвитку має базуватися, на думку авторів документу, на концепції «обганяти не доганяючи». Такі принципи для подолання відсталості Німеччини ще в середині XIX ст. були висунуті Ф. Лістом. А Е. Райнерт вважає, що «країна має потребу в наявності якогось свого чемпіона «світового класу» [11, с. 344]. Одночасно необхідно жорстко обмежувати олігархію, що зорієнтована на вилучення природної ренти в сировинних, низькотехнологічних галузях та сільському господарстві.

3. Розвиток високотехнологічних галузей можливий лише на основі лідерського розвитку освіти та

науки. Тому ці сфери слід розглядати, зокрема й в аспекті їх фінансування, як беззаперечні пріоритети. У забезпеченні фундаментальних наукових досліджень, проведенні прикладних наукових робіт та дослідно-конструкторських розробок провідну, визначальну роль відіграє держава, а не приватний сектор. На це чітко вказує навіть Б. Гейтс, який досягнув грандіозних успіхів як приватний дослідник та підприємець. «Приватний сектор, зазначає він, надто егоїстичний та неефективний і не стане добровільно займатися реалізацією подібної задачі без допомоги держави! ... З часів Другої світової війни державний сектор науково-практичних досліджень США задавав тон практично у всіх галузях, а приватний сектор, як правило, залишається недієздатним у цьому питанні» [41].

4. Важливо також відроджувати традиційні галузі та виробництва обробної промисловості. Все, що може вироблятися в межах України (наприклад, тканини, одяг, взуття тощо) має вироблятися на її території національними виробниками, а не імпортуватися. «Країна з неефективним промисловим сектором, пише Е. Райнерт, набагато заможніша, ніж країна, де взагалі немає промислового сектора» [11, с. 213].

5. Необхідно терміново закрити найбільшу «чорну діру», в якій уже понад чверть століття поглинаються ресурси і результати праці українського народу. Ця «чорна діра» знаходиться у сфері зовнішньоекономічних відносин, включно з відносинами офшорними. Під нескінченну демагогію щодо залучення іноземних інвестицій фінансово вкрай виснажена Україна є донором для економік більш розвинутих країн, одночасно перетворюючись у їхнього боржника. І чим далі, тим у більшого боржника. З неї представниками іноземного капіталу та компрадорами-олігархами і чиновниками викачано навіть не сотні мільярдів, а трильйони гривень. У сфері зовнішньоекономічних відносин потрібно невідкладно переходити до реалізації політики виваженого протекціонізму, включно з введенням елементів державної монополії в ряді напрямів. Без припинення широкомасштабного витоку капіталу (не тільки фінансового, а й людського, інтелектуального) Україна ніколи не зможе піднятися з колін і стати на шлях розвитку та прогресу.

6. Ключовою проблемою на сьогодні як для забезпечення стимулювання економічного зростання та розвитку, так і відновлення принципів соціальної справедливості, утвердження соціально-політичної стабільності є вирішення вже давно перезрілої проблеми докорінної зміни відносин розподілу і перерозподілу суспільного продукту. Якщо зміни техніко-економічних відносин у сфері безпосередньо виробництва потребують немало часу та значних зусиль, то вдосконалення відносин розподілу та перерозподілу більшою мірою піддаються впливу суб'єктивних факторів, залежать від політичної волі й не потребують значних витрат. Натомість вони дають швидкий і значний позитивний економічний та соціальний ефект.

У цих відносинах насамперед необхідно невідкладно усунути дві кричущі, однаково деструктивні як в економічному, так і соціальному та політичному плані крайнощі. З одного боку, має місце тотальна зрівнялівка, яка ще більше посилилась після подвійного зростання мінімальної заробітної плати у 2017 р. До того ж, ця зрівнялівка утвердилася і нарощується на базі загального для більшості громадян низького рівня доходів. Це обумовлює бідність значної частини навіть працевлаштованих, зокрема з високим рівнем освіти, кваліфікації та продуктивності. Така зрівняльність підриває стимули та мотиви до праці та спонукає до пошуку напівлегальних і нелегальних доходів, що породжує великомасштабну побутову корупцію.

З другого боку, має місце ніякими об'єктивними критеріями не обґрунтована величезна диференціація в доходах, зокрема в оплаті праці, причому й у межах самого державного сектору. Заробітна плата менеджерів НБУ, «Укрзалізниці», «Укргазвидобутку» і т. п., у тому числі «варягів», у десятки і навіть сотні разів (наприклад, в «Укрнафті» офіційна річна заробітна плата топ-менеджера «варяга» складала 2 млн дол.) перевищує як мінімальну, так і середню в країні. До того ж, система оподаткування доходів побудована так, що на чисельно незначну, але карколомно багату частину населення, насамперед олігархат, падає найменше податкове навантаження (дивіденди та інші нетрудові доходи оподатковуються за ставкою 5%, а заробітна плата 18% + 1,5%). Оподатковуються навіть пенсії, чого світ ще ніколи і ніде не бачив. Порівняно з цивілізованими країнами, в яких доходи оподатковуються за прогресивною шкалою і з більшою прогресією для нетрудових, а не трудових доходів, у нас усе поставлено в цій сфері, як і в багатьох інших, із ніг на голову.

Система, в якій невеликий за чисельністю прошарок (політики, олігархи, чиновники, правоохоронці) забезпечує для себе все й сьогодні, а абсолютній більшості безкінечно пропонується очікувати світлого, заможного, але не визначеного в часі майбутнього, повністю вичерпала себе і не має жодних перспектив для існування в нашому суспільстві. І вона буде неминуче змінена, яким би затятим не був опір олігархату та частини політикуму і чиновництва.

«Добробут для всіх» – це не тільки назва книги відомого видатного західнонімецького реформатора Л. Ерхарда, творця західнонімецького економічного дива, а й головний, визначальний принцип соціально-економічної політики в моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, держави загального добробуту. І нам потрібно переорієнтувати всю політику, державне управління та регулювання на реалізацію

саме цього принципу. І чим раніше це буде здійснено, тим скоріше відійдуть у минуле бідність, безнадія, криза, відчай тощо. Як і прояви сепаратизму, так і загрози громадянських зіткнень, руйнування державності.

7. Перехід на нову модель соціально-економічного розвитку об'єктивно вимагає вдосконалення існуючих і, що особливо важливо, створення нових інституцій та інструментів. «Інституція, яка підходить одній системі виробництва, пише Е. Райнерт, може не годитися для іншої» [11, с. 278]. Своєю чергою змінити інституції та інструменти, як переконливо доводять Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон, можливо лише через політичні механізми, спонукаючи до цього через використання демократичних, ненасильницьких механізмів політичні еліти, зокрема і шляхом їх ґрунтовного оновлення та зміни. «Ми стверджуємо, зазначають вони в знаменитій праці, що для розуміння світової нерівності потрібно розібратися, чому деякі нації організовані вельми неефективно й у соціально небажаний спосіб. Нації часом стають спроможними створити ефективні інститути й досягти процвітання, але, на жаль, це поодинокі випадки. Більшість економістів і політиків зосередилися на «правильній поведінці», тоді як насправді слід пояснити, чому в бідних націях «все пішло не так». Неправильні дії здебільшого пов'язані не з невіглаством чи культурою ... бідні країни бідують через вибір можновладців, який створює бідність. Вони діють неправильно не через помилки або незнання, а навмисне» [42, с. 278].

Е. Райнерт пропонує цілу систему «інструментарію прагнення дорівнятись і економічного розвитку». Серед них такі інструменти: свідоме планування; протекційний захист прогресивних галузей і виробництв; тимчасові монополії, тимчасові патенти із конкретних видів діяльності; дешеві кредити, податкові пільги, субсидії і т.п. для визначених видів діяльності; патентний захист знань; наголос на освіті та навчанні тощо.

Варто звернути особливу увагу на те, що в цьому переліку на першому, заголовному місці виділено «свідоме планування». І це, на нашу думку, далеко не випадково. Ще в епоху «дикого капіталізму» найвидатніший підприємець ХХ ст. Г. Форд наголошував на тому, що головні провали цієї системи полягають у тому, що «вона позбавлена плану. Все залежить від ступеня плановірності і доцільності» [43, с. 4]. Найвидатніший менеджер ХХ ст. Лі Якокка вказував на те, що прогрес є неможливий, якщо ми не відмовимося від безглуздої ідеї, що начебто будь-яке планування в масштабах країни є загрозою для капіталістичної системи. В роки «ринкових» реформ навіть самі категорії «план» та «планування» були демонізовані. Місце далеко не в усьому досконалому планування надовго, впевнено і безроздільно зайняв «спонтанний хаос» [11, с. 255]. Тому відновлення на новій основі (переважно індикативній, а не директивній) системи дієвого державного планування вже давно на часі.

Преференції «для визначених видів діяльності» Е. Райнерт образно характеризує «Шумпетерівським кумівством». Воно не містить сірих, а тим більше чорних відтінків, оскільки слугує забезпеченню «творчого руйнування», а значить і розвитку за Й. Шумпетером. Таке кумівство, на відміну від мальтусівського, кумівство в значенні державного сприяння і підтримки прогресивних видів діяльності із зростаючою прибутковістю є однозначно позитивним.

8. Усі ці надскладні, доленості проблеми зі зміни моделі соціально-економічного розвитку України з метою спрямування її на шлях стабільного, стійкого і якісного економічного зростання та розвитку можливо вирішити лише за умови реалізації в практичній площині трьох ключових стратегій, що лежать більшою мірою поза соціально-економічною сферою. Необхідно здійснити такі заходи:

- невідкладно відновити добровільно втрачену державою монополію на насилля. Без цього ніякі інші проблеми, зокрема соціально-економічні не можуть бути вирішені;
- забезпечити утвердження реального державного суверенітету;
- удосконалити вже наявну, а в багатьох аспектах створити з нуля на демократичній основі систему дієвого, ефективного суспільного, громадського контролю за діяльністю бізнесової та політичної «еліти», органів влади та управління на всіх рівнях управлінської ієрархії та чиновництва. «Сьогодні, в глобальному світі, підкреслює Е. Райнерт, чимало національних еліт більше ототожнюють себе з глобальною елітою, ніж з елітою рідної країни» [11, с. 350]. Громадянське суспільство має жорстко, але демократично, без використання «коктейлів Молотова» та «сміттєвих люстрацій» спонукати еліту діяти не у своїх еґотистичних, вузькокланових інтересах, а в інтересах загальнодержавних, загальнонаціональних, загальнонародних. Якими б складними не буди ці проблеми, Україна, якщо вона прагне утвердитися в сучасному жорстко конкурентному світі як соціальна держава з високим рівнем добробуту та якості життя, має їх вирішити. Іншого просто не дано.

Література:

1. Ложкін Борис. Четверта республіка. Чому Європі потрібна Україна, а Україні – Європа : [Текст] / Борис Ложкін. – Харків : Фоліо, 2016. – 251 с.
2. Гройсман В. «Если правительство думает, что, обобрав людей до нитки, можно избежать дефолта, – то это большая ошибка» / В. Гройсман // Зеркало недели – № 42. – 7 ноября 2015 г.

3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М., 1978.
4. Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? (К десятилетию начала переходных процессов / Дж. Стиглиц // Вопросы экономики. – 1999. – № 7.
5. Юсим В. Первопричина мировых кризисов / В. Юсим // Вопросы экономики. – 1998. – № 8.
6. Шевцова Л. 2013 рік: яким був світ у році, що минає? / Л. Шевцова // Щотижневик «День», 27–28 грудня 2013 року. – № 239–240.
7. Стиглиц Дж. Многообразные инструменты, шире цели : движение к пост-Вашингтонскому консенсусу / Дж. Стиглиц // Вопросы экономики. – 1998. – № 8.
8. Кучма Л. Д. Шляхом радикальних економічних реформ : [Текст] / Л. Д. Кучма. – К., 1994.
9. Новий курс: реформи в Україні 2010–2015 рр. Національна доповідь. – К., 2010.
10. Хаустов Володимир. Куди переміщується столиця світу / Володимир Хаустов // Щотижневик «Дзеркало тижня», 27 травня 2017 р. – № 20.
11. Райнерт Ерік. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними : [Текст] / Ерік Райнерт. – К., 2015.
12. Мочерний С., Топішко І. Ліст Фрідріх / С. Мочерний, І. Топішко // Економічна енциклопедія: у 3 т. – Т. 2. / [Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К. : Академія, 2001. – С. 195.
13. Национальная система политической экономии. Сочинение д-ра Фридриха Листа. – Санкт-Петербург, 1891.
14. Стіглиц Джозеф. Глобалізація та її тягар. – К. : КМ Академія, 2003. – 252 с.
15. Топішко І. «Невидима рука» Сміта / І. Топішко // Економічна енциклопедія: у 3 т. – Т. 2. / [Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К. : Академія, 2001. – С. 546–547.
16. Топішко І. «Шокова терапія» / І. Топішко // Економічна енциклопедія: у 3 т. – Т. 3. / [Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К. : Академія, 2002. – С. 914–915.
17. Седлачек Томаш. Економіка добра і зла. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. – 520 с.
18. Мизес Л. Антикапиталистическая ментальность. – Нью-Йорк : Телекс, 1992. – 78 с.
19. Хайек Ф. Конкуренция как процедура открытия / Ф. Хайек // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – № 12.
20. Фридман и Хайек о свободе. – Минск, 1990.
21. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою. – К. : Основи, 1999.
22. Райнерт Ерік. Не робіть те, що вам кажуть робити американці, а робіть те, що американці робили самі / Ерік Райнерт // Щотижневик «Дзеркало тижня», 4 березня 2017 р. – № 8.
23. Ойкен В. Основные принципы экономической политики : [Монография] / В. Ойкен. – М. : Прогрес, 1995. – 496 с.
24. Цит. по: Экономические науки. – 1991. – № 1.
25. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний / М. І. Туган-Барановський. – К. : Наукова думка, 1994. – 203 с.
26. Ха-Юн Чанг. Економіка. Інструкція з використання / Ха-Юн Чанг. – К. : Наш формат, 2016. – 400 с.
27. Бураковський Ігор. Теорія міжнародної торгівлі : [Текст] / І. Бураковський. – К. : Основи, 1996. – 241 с.
28. Гальчинський Анатолій. Економічна методологія. Логіка оновлення / А. Гальчинський. – К., 2010.
29. Шумпетер Йозеф А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер. – К. : Основи, 1995. – 540 с.
30. Україна-2030. Доктрина збалансованого розвитку / Колектив авторів. – Львів : Кальварія, 2017. – 127 с.
31. Кораблин Сергей. Великая депрессия. Украина / Сергей Кораблин // Ежедневник «Зеркало недели», 22–28 августа 2015 г. – № 30.
32. Гриценко Андрій. «Українське економічне диво», або куди ведуть реформи? / Андрій Гриценко // Щотижневик «Дзеркало тижня», 17 червня 2016 р. – № 22.
33. Топішко І. Нова економічна політика / І. І. Топішко // Економічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 2. / [Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К. : Академія, 2001. – С. 578–579.
34. Чопенко Володимир. Голодний ситому не рівня / Володимир Чопенко // Щотижневик «Дзеркало тижня», 2014. – № 23.
35. Марчук Денис. Чому українці бояться голоду? Аграрна партія / Денис Марчук // Інформаційний бюлетень, 2017. – № 21.
36. Статистичний щорічник України за 2014 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2015. – 552 с.
37. Щотижневик «2000», 14 жовтня 2011 року.
38. Щотижневик «2000», 21 квітня 2017 року.
39. Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 2000.
40. Україна – 2015 : Національна стратегія розвитку. – К, 2008.
41. Гейтс Билл. Климат спасет лишь социализм / Б. Гейтс // Ежедневник «2000», 30 октября 2015 г.
42. Аджемоглу Дарон, Робінсон Джеймс. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / Аджемоглу Дарон, Робінсон Джеймс. – К. : Наш формат, 2016. – 472 с.
43. Форд Генри. Моя жизнь, мои достижения / Г. Форд. – Чернигов : Деснянская правда, 1995. – 184 с.